

Emir Timur'un Altın Ordu Siyaseti

Emir Timur's Golden Army Policy

ÖZET

Cengiz Han'ın miras bıraktığı Deşt-i Kıpçak ve Türkistan topraklarında Altın Ordu Devleti ve Çağatay Devleti kurulmuştu. Altın Ordu büyük bir devlet hâlini almış fakat iç mücadeleler neticesinde ikiye ayrılmıştı. Urus Han devleti birleştirme çabasıydı. Çağatay topraklarında ise, Emir Timur kendi devletini kurmuş ve büyümekteydi. Urus Han, Altın Ordu'yu birleştirmek istemiş ve emirlerin desteğini istedi. Bunlardan amcası Tuy Hoca Oğlan'dan da yardım istedi, kabul etmeyince onu öldürttü. Kendisinin de öldürüleceğini düşünen Tuy Hoca'nın oğlu Toktamış Oğlan kaçarak Emir Timur'a sığındı ve Altın Ordu hâkimiyetini ele geçirmek için ondan destek istedi. Emir Timur uzun zaman ona destek vererek Altın Ordu tahtına oturmasını sağladı. Fakat Toktamış, Han olunca bazı bölgeler yüzüne anlaşılmayarak Timur ile araları bozuldu. Emir Timur bunun üzerine Toktamış Han üzerine iki büyük sefer düzenleyerek Altın Ordu'nun büyük bir güç olmasının önünü kapattı.

Amaç: Timurlular Devleti'nin kurucusu Emir Timur'un Altın Ordu Devleti'ne karşı uyguladığı ve yürüttüğü politikayı anlatmak ve Altın Ordu'nun yıkılma sebebinin yalnızca Emir Timur'un seferlerinin olmadığını açıklamaktır.

Yöntem: Timurlular döneminde kaleme alınmış Zafernâme adlı ana kaynaklardan, ayrıca kaynakça bölümünde adı geçen yerli ve yabancı birçok makale ile akademik çalışmadan derlenerek hazırlanmıştır.

Makalenin önemi: Emir Timur'un kendi hâkimiyetini güçlendirmek ve egemenliğini hâkim kılmak için Altın Ordu Devleti'ne karşı yürüttüğü siyaseti göstermek, ayrıca Altın Ordu'nun hanlık mücadeleleri ve iç mücadeleler sonucu yıkıldığını anlatmak açısından önemli bir çalışmadır.

Anahtar Kelimeler: Emir Timur, Toktamış Han, Altın Ordu Devleti

ABSTRACT

The Golden Horde State and the Chagatai State were established in the lands of Deşt-i Kipchak and Turkestan, which Genghis Khan inherited. The Golden Horde became a great state, but was divided into two as a result of internal struggles. Urus Khan was trying to unify the state. In the lands of Chagatai, Emir Timur had established his own state and was growing. Urus Khan wanted to unite the Golden Horde and asked for the support of the emirs. He asked for help from his uncle Tuy Hoca Oğlan, and when he refused, he had him killed. Toktamış Oğlan, the son of Tuy Hodja, who thought that he would be killed too, fled to Emir Timur and asked for his support to seize the dominance of the Golden Horde. Emir Timur supported him for a long time and enabled him to sit on the throne of the Golden Horde. However, when Toktamış Khan became a Khan, some regions could not agree on his face and they broke up with Timur. Emir Timur then organized two great expeditions against Toktamış Khan, preventing the Golden Horde from becoming a great power.

Purpose: The aim of this study is to explain the policy implemented and carried out by Emir Timur, the founder of the Timurid State, against the Golden Horde State, and to explain that the reason for the collapse of the Golden Horde was not only Emir Timur's campaigns.

Method: It has been prepared by compiling from domestic and foreign main sources and many articles and academic studies.

The importance of the article: It is an important study in terms of showing the policy of Emir Timur against the Golden Horde State in order to strengthen his own dominance and to make his dominance prevail, and also to explain that the Golden Army was destroyed as a result of the khanate struggles and internal struggles.

Keywords: Emir Timur, Toktamış Han, Golden Horde State

GİRİŞ

Cengiz Han'ın, karısı Börte'den olma dört tane oğlu vardı. Bunlar; Cuci, Çağatay, Ögeday ve Tuluy idi. Cengiz Han ölmeden yaklaşık altı ay kadar önce oğlu Cuci dünyaya veda etmişti. Ulus Cuci Ulusu diye yüzyıllarca anılacak olsa bile o bunu bilemeyecek ve bu ulusa han olamayacaktı. Diğer bir oğlu Ögeday, babası Cengiz Han tarafından halef ilan edilmişti. Cengiz Han'ın ölümünden sonra 1229 yılında Han ilan edildi.

İkinci oğlu Çağatay babasının yaşadığı zamanlarda babasının oluşturduğu yasaları en iyi bilen ve uygulayan, devam ettiren kişi olmuştu. Ayrıca acımasızlık ve sertlik konusunda da babasını takip etmiş biriydi. Cengiz Han'ın, Türkistan

Hamdi Şimşek¹
Ayhan Afşın Ünal²

How to Cite This Article

Şimşek, H. & Ünal, A.A. (2023). "Emir Timur'un Altın Ordu Siyaseti", Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, 9(66):3112-3121. DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/JOSH.AS.70414>

Arrival: 02 May 2023
Published: 31 July 2023

International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

This journal is an open access, peer-reviewed international journal.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Kayseri, Türkiye

² Dr. Öğr. Üyesi., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Kayseri, Türkiye

ve Çin üzerine seferinde Çağatay da, kardeşleri gibi babasının yanında bulundu. Babası Çağatay'a batıda Semerkand ve Buhara da dâhil olmak üzere Ceyhun'a kadar, doğuda Uygur ülkesine kadar olan toprakları bıraktı.

Çağatay, babasının ölümünden sonra hiçbir sefere katılmamıştı. Ölen Han'ın büyük oğlu olması nedeniyle gittiği her yerde büyük saygı ile karşılanmıştı. Çağatay'ın hâkim olduğu topraklarda Müslüman ahalinin fazlaca yaşamasına rağmen o, İslam'a çok sıcak bakmadı. Onun titiz bir şekilde uyguladığı Cengiz Yasası ile İslam kuralları çelişmekteydi. Bunlardan biri de akarsuya bile girilememesiydi. Bu gibi sebeplerle Müslümanların öldürülmesi onun nefretle anılmasına neden olmuştur (Aka, 2000, s. 1).

Çağatay Han 1242 senesinde öldü. Cengiz'in oğullarından sadece Çağatay'ın Devleti kendi adıyla anılacaktı. Çağatay öldükten yaklaşık 20-30 yıl sonra devlet kurulacak ve Çağatay Devleti adını alacaktı. Devletin asıl kurucusu ise torunu Algu olmuştu. O, Möngke'nin iki oğlu Kubilay ve Arık Böke arasındaki mücadeleden yararlanarak Harezm, Türkistan ve Afganistan bölgelerini ele geçirerek devletin temelini atmıştır. 1266 yılında ölen Algu'dan sonra yerine oğlu Mübarek Şah han oldu. İslamiyet'i kabul eden Mübarek Şah, İslam'ı seçen ilk Çağataylı handır (Grousset, 1980, s.319), Kubilay Han tarafından gönderilen başka bir Çağatay şehzadesi olan Barak tarafından tahttan indirildi. Tahta geçen Kebek, 1318-1326 tarihleri arasında hüküm sürdü. Bu dönemde Orta Asya Moğol hanlarının birçoğunun İslamiyet'e geçmesi oldukça önemlidir. Fakat o da kendinden önceki hanlar gibi eski geleneksel inançlarına devam etmişti. Maverünnehir'e gelip Nesef şehrinin 15 km yakınında kendine bir konak yaptırmıştı. Bu olay yerleşik hayatın ilk adımı sayılmıştır. Kendi adına para bastırmıştır, bu paralara daha sonra Kebeki denilecektir (Aka, 2000, s.2). Bu paralardaki tarihlerden de anlaşılacağı üzere 1326 tarihine kadar hüküm sürmüştür (Grousset, 1980, s.326).

Kebek'ten sonra tahta kısa süreliğine önce İlçigiday sonra Tuva Timur geçse de Kebek'in kardeşi Tarmaşirin (1326-1334) yönetimi ele almayı başarmıştır. İslamı seçerek adını Alaaddin olarak değiştirmiştir. Meşhur seyyah Tancalı İbn Batuta'yı çadırında ağırlamış ve onunla Türkçe sohbet etmiştir. Hindistan üzerine seferler yapılarak oldukça fazla yağma yapıldı (Grousset, 1980, s.326). Yerleşik hayata geçmesi bazı beylerin nefretini üzerine çekmesine sebep oldu. Ayaklanan bu beyler isyan etmiş ve hanı tahttan indirip öldürmüşlerdi. Bu olayla birlikte İslam bu topraklarda üstünlüğü yitirdi.

Tahta geçen Çengşi'nin döneminde (1334-1338) ise eski dinlere yönelim arttı. Çengşi zamanında Hıristiyanlar rahatça ibadetlerini yaptılar, hatta kilise bile inşa etmişlerdi (Aka, 2000, s. 2). Çengşi oğlunu kendi isteğiyle vaftiz ettirmiş ve oğlu Jean ismini almıştı (Grousset, 1980, s.327).

Hanlar, yeniden Maverünnehir'e gelerek Kaşka Derya boylarına yerleşmeye başladılar. Kazan Han, Karşı sarayına uzaklığı iki menzil olan Zincir Saray adında bir konak yaptırdı. Kazan Han'ın ülkede güçlü bir yapı oluşturmaya çalışması bazı beylerin dikkatini çekti ve sonuç olarak da araları açıldı. Kazan Han 1346 yılında öldürüldü. Emir Kazagan Moğol şehzadelerinden birini han ilan etti. Yönetim Kazagan'ın eline geçmişti. Hâkimiyeti yalnız Maverünnehir'le sınırlıydı. Doğu Türkistan bölgesinde ise Duğlat kabilesi hüküm sürmekteydi. Hem Emir Kazagan hem de Duğlat beyleri yönetimlerini meşru göstermek için Moğol şehzadelerinden birini bulup göstermelik han ilan ediyorlardı.

Emir Kazagan 12 yıllık saltanatı sonunda 1358 yılında güveysi tarafından öldürülmüştü. Bu dönem biraz daha iç mücadelelerin olmadığı bir dönem olmuştu. Yerine oğlu Abdullah geçti. Semerkant'ı merkez yapan Abdullah, diğer beylerin ayaklanmasıyla aralarında çıkan mücadelede öldürüldü (Aka, 2000, s.3). Emir Timur tam bu karmaşa ve iç mücadelelerin olduğu dönemde tarih sahnesine çıktı.

BULGULAR

Emir Timur'un Hayatı, Özellikleri ve Ortaya Çıkışı (18 Nisan 1336- 19 Şubat 1405)

Emir Timur 12 Hayvanlı Türk takvimine göre Sıçan yılının dördüncü ayında Semerkand şehri yakınlarındaki Keş diğer bir ismi ile Şehr-i-sebz'e (Yeşil Şehir) bağlı Hoca Ilgar köyünde doğmuştu (Yezdi, 2013, s.25). Babasının adı Emir Muhammed Turagay'dır. Barlas boyunun bir beyidir, validesi Takine Hatun (Tekine Hatun)'dur (Kik, 2014, s.1). Emir Timur'un torunu ilim adamı olarak bildiğimiz Timurlar Devleti'nin dördüncü hükümdarı olacak Uluğ Bey'de Emir Timur'un nesebi Tumen Han veya Tumenay Han ile Cengiz Han'a bağlamıştır. Bilime ve eğitime çok önem veren bir ailenin ferdi olan Timur'un ilk hocası Molla Ali Beğ'dir. Ondan okuma-yazma öğrenmiş, 7 yaşında da babası Turagay'ın hocası olan Şemsettin Külal'den din dersleri almaya başlamıştır. İki elini kullanarak yazı yazdığı ve iki eliyle de kılıç kullandığı söylenmektedir. Yüzmede kılıç kullanmakta, ata binmede ve silah kullanmada çok ustaydı. Çok iyi satranç biliyordu ve bu ileride strateji geliştirmesinde önemli olacaktı.

Barlas boyu, Cengiz Han'ın birinci eşinden doğan erkek evladı Çağatay Han'a verilen boylardan biridir. Önemli boylardan biri olan Barlas'ın beyi Emir Turagay siyasi meseleler ile pek ilgisi olmadığı için Beylik görevini bir zaman sonra amcası Emir Hacı b. Buralgı'ya devretmiştir. Turagay oğlu Timur'a "Dünya içi yılan ve akreplerle dolu altın

yaldızlı bir kâseden başka bir şey değil artık ondan usandım.” (Neogoe, 2004, s.131) diyordu ve bu düşünce yapısına sahipti. İslam ahlakı ile yaşamasını ve İslam ahlak ve kurallarına göre yönetmesini istiyordu.

Kendine olan güveni yüksek, cesaretli ve dindar olan Emir Timur, 20 yaşlarına geldiğinde Çağatay Ulusu, emirlerin kukla gibi başa geçirdikleri bir dönemdi. Cengiz soyundan kişileri han gösterip kendi istekleri gibi yönetiyorlardı. Sır-derya bölgesinde Celayirliler, Buhara bölgesinde Sulduz, Haris bölgesinde Kongratlar, Belh civarında Tiyit ve Karavnaslar, Doğu Türkistan’da ise Dulgat vardı ve bunların içinde en güçlü olan Belh bölgesi Emir’i Kazagan’dı. Emir Timur da Kazagan’ın emrine 1356 yılında girmişti.

Kazagan, Maverâünnehir emirlerinin desteğini alarak Kazan Hanı yıkmıştı, egemenliğini meşru göstermek isteyen Kazagan; Ögedey ailesinden birini han gibi gösteriyordu. Çağatay soyundan gelen Bayan Kuli’ye bırakmıştı. Kazagan Türk egemenliğini hâkim kılmak için Herat Krallığı üzerine gitmiş ve gidince karışıklık çıkmıştı. Çağatay ulusuna bağlı Türk emirleri etkin kılmaya çalışan Emir Timur, Emir Kazagan’ın gücünü kullanıyordu, aleyhinde faaliyet yürütenler oluyordu. Bunun takipçisi olan Emir Timur bunları sürekli takip ediyor ve ne olup bitiyorsa Emir Kazagan’a bildiriyordu. Mevkisini iyice sağlamlaştıran Timur’a kendi yeğeni olan Olcay Terken Aga’yı eş olarak vermiş ve “Aydın on dördü gibi kız” (Neogoe, 2004, s.131) dediği kızla evlendirdi.

Emir Timur, Olcay Terken Hatun’la evlenmişti. Daha sonra yine evleneceği Turmuş Aga ve Tulun Aga (Kik, 2014, s.2). da ilk eşlerindendi. Emir Kazagan, Emir Timur’un emrine 1000 asker vermişti. 1357 tarihine gelindiğinde Kazagan suikast sonucu ölmüş (Neogoe, 2004, s.132) ve yönetim az bir zaman oğlu Mirza Abdullah’a kalmıştı. Mirza Abdullah Han’ın karısına âşık olan Kutlu’yu öldürünce Maverâünnehir’de bulunan emirler buna çok kızmışlardı. Beyazıt Celayir ve Hacı Barlas, Mirza Abdullah’ı yönetimden atmışlardı. Fakat bu emirlerden hiçbiri Maverâünnehir bölgesinde güçlü bir otorite kuramamışlardı. Bu karmaşa ortamından zamanla İslamlaşan Moğol hanı Tuğluk Timur yarar sağlamıştı. Çağatay soyundan gelmekte olan Tuğluk Timur Maverâünnehir’deki bu karmaşaya seyirci kalmayarak olaylara müdahale etmeye karar vermiştir. Tuğluk Timur Han, Çağatay ulusunu bir araya getirmek ve toprak bütünlüğünü sağlamak için Maverâünnehir’e ordusuyla 1360 senesinde girmiş, Hacı Barlas ve Bayazıt Celayir’i yenmiş, Horasan’a kaçmalarına sebep olmuştu (Neogoe, 2004, s.132). Emir Timur ise bu süreçte amcasıyla kaçmamış ve Tuğluk Timur’a bağlılığını bildirmiş, halktan topladığı hediyeleri Tuğluk Timur’a sunmuştu (Aka, 2000, s. 5). Tuğluk Timur’a bağlılığının sebebini halkının mutluluğu ve iyiliği için yaptığını söylemiş ve bu davranışını da Allah’ın rızasına dayandırmıştır. Ülkesini bırakmayarak risk almıştır. Tuğluk Timur ise Maverâünnehir’deki halktan olmasından dolayı Timur’u memnuniyetle kabul etmiştir.

Tuğluk Timur karşılığında ise kaçan amcasının Keş Emirliği’ni Emir Timur’a vermiş ve Maverâünnehir’e vali tayin etmişti. 24 yaşında olan Timur’a 10.000 asker verildi ve Timur, bu askerlere fiilen kumandanlık ediyordu. Emir Timur, burada usta bir plan kurucu olmanın 10.000 askerden çok daha fazla başarı sağladığını söylemiştir.

Tuğluk Timur, Maverâünnehir’de kalıcı değildi ve gitti. Gidince Hacı Barlas geri döndü. Timur bunu Tuğluk Timur’a haber verdi ve Tuğluk Timur bunun üzerine geri geldi. Hacı Barlas öldürüldü ve valiliğe Tuğluk Timur’un oğlu İlyas Hoca atanmıştı. Emir Timur’un elinde ise sadece askeri görevi kalmıştı. Timur ikinci plana atılmış hissedince İlyas Hoca’ya karşı ayaklanmaya çalışmış fakat halkta pek bir yankı uyandırmamıştı. İlyas Hoca Moğolluk sevdasını sürdürmekte, Emir Timur ise Türklerin ezilmemesi için uğraş vermektedir. Üstün bir satranççı olan Timur akıllı ve usta bir siyasetçiydi, insanların zaafını biliyor ve kendi zaaf göstermiyordu. Tuğluk Timur’a karşı itaatsizlik yapan Timur kaçtı. “Her zaman senden daha kuvvetli olan düşmanınla anlaşamadığın zaman kurtuluşu kaçmadı aramalısın.” (Neogoe, 2004, s.133) diyerek ve bu sözü Peygamber sözüne dayandırmış ve doğru zamanın şimdi olmadığını anlayarak karısını yanına alıp, kendine sadık 60 adamla dağlara sığınmışlardı. Zamanla yanında kimseler kalmamıştı. Kayınbiraderi Emir Hüseyin ile birlikte Harezm de müttefik aradılar. Hive’ye doğru giderken bundan haberdar olan Emir Tökel, askerleriyle saldırmıştı. Hırsızlık yaptığını zanneden Türkmenler saldırmış fakat onun kim olduğunu anlayınca çadırlarında ağırlamışlardı (Neogoe, 2004, s.133).

Emir Timur’u haber alan emirlerden bir tanesi onu ve eşini zindana attırmıştı. Bunun üzerine Timur mızrağı kapıp kendini zindana atan askeri yaralamış ve beyin göğsüne mızrağı saplamış, beyleri ölen askerler her tarafa kaçıp dağılmış, bunu fırsat bilip kaçmış, arkalarından ok yağmuruna tuttularsa da karanlıkta kaybolmuşlardı.

Timur az bir zaman zarfında yanına 200 asker (Neogoe, 2004, s.133) topladı ve Semerkant üzerine yürüdü. Karısı ile birlikte kendilerine taraftar aradı, propaganda yaptılar ve silah topladılar. İlyas Hoca’nın kendisine suikast planı yapıldığını haber aldı. Timur güneye doğru kaçtı ve kayınbiraderi Hüseyin ile Maverâünnehir Bölgesi’nde buluştular. Hüseyin de yanına 1000 kişilik Afgan ve İranlı kişilerden oluşan bir birlikle geldi.

Kayınbiraderi Emir Hüseyin’le birlikte bir ordu kurmaya çalışan Timur dağlarda yaşarken Seyistan Emir’i yardım istedi. Timur kabul edip yardım etti. Kaleyi aldılar fakat savaş çok çetin geçmiş ve Timur biri ayağı biri de elinden olmak üzere iki yara almıştı. Elinin serçe parmağı ve yüzük parmağının bir kısmı koptu, ayağı ise ölümüne kadar

aksak kalmasına sebep olmuştu. Bunun gerçekliği 1941'de Ruslar mezarı açıp incelemişlerdir ve kemiklerinden bu olayın gerçekliği anlaşılmaktadır. Sırf bu yüzden Avrupalılar Tamerlan Araplar Timurlenk, lenk; aksak demek yani Aksak Timur (Tektaş, 2013, s.366) demişlerdir. Bir kısım Türkler yine Aksak Timur diye adlandırmıştır. Kendisi ise Türklerin Başbuğu ünvanını kullanmıştır. Ayrıca Zühre ve Çoban Yıldızı yani Jüpiter ve Venüs'ün bir burçta toplandığı sırada doğmuş olan anlamına gelen Sahipkıran ünvanını ve Kutb-ed-Din (Tektaş, 2013, s.369) ünvanını da severek kullanmıştır.

Timur iyileşince 40 adamıyla birlikte dağlara sığınmış ve kendine taraftar toplamıştı. Daha sonra İlyas hocaya karşı 6.000 askerle savaştı. İlyas Hoca'nın askeri 20.000 olmasına rağmen yağmurlu bir günde (Lamb, 2009, s.83) yapılan savaş tam mânâsıyla sonuçlanmamıştı. Fakat, fazla askerle yenememenin üzüntü ve utancını yaşayan İlyas Hoca, babası Tuğluk Timur'un ölüm haberini almasıyla da Türkistan bölgesine çekilmişti. Timur ise atlarının eyerlerinin yanlarına astırdığı çalılıkların çıkardığı toz bulutlarıyla korkutup Keş'i almış kayınbiraderi Emir Hüseyin'le beraber daha sonra Maveräünnehir'deki emirleri kontrol altına almışlardı. Emir Hüseyin, eniştesi olan Timur'un güçlenmesini önlemek için Çağatay soyundan Kabul Şah'ı han tayin etmişti. Bu durumdan hoşlanmayan Emir Timur, eşi Olcay Terken Aga'nın da vefatından sonra akrabalık bağı kalmayan Emir Hüseyin'le aralarında savaş patlak verecekti.

Emir Timur ve Emir Hüseyin Türkistan bölgesini tamamen kontrollerine almışlardı. Emir Hüseyin'in elinde Türkistan'dan başka Kunduz, Belh ve Kabil ile ilaveten Afganistan'daki krallığı vardı. Buna karşın Emir Timur'un elinde ise Semerkant'ın yakınındaki Keş ve Karşı'deki toprakları vardı ve güçlü bir şahsiyeti (Grousset, 1980, s.390). Lay Muharebesi'nden sonra bozuşan ikilinin dostlukları bitince iyice birbirlerine rekabet ederek düşman oldular. Emir Hüseyin iyice güçlenmişti, Emir Timur'un adamlarını elinde tutarak Emir Timur'dan fidye istemiş, o da Olcay Terken Hatun'un küpe ve mücevheratını göndererek adamlarını kurtarmıştı. Emir Timur, Çağatay soyundan gelen kişilerle ve emirler ile anlaşmış, bunun üzerine Hüseyin barışmak için tekliflerde bulunmuştur. Uzun bir müddet biraz barış hali, biraz savaş hali ile devam ettiler. 1370 yılına gelindiğinde aralarında yüze yakın savaş olmuştu. Savaş ve strateji dehası olan Timur bu mücadelelerden güçlenerek çıkmış ve emirlerin birçoğu emri altına girmişti. Yalnızlığa bırakılan Emir Hüseyin'in ordusu Kunduz'da Emir Timur tarafından hezimete uğratıldı. Emir Hüseyin kaçmış ve bir köye sığınmıştı. Emir Hüseyin saklandığı köydeki caminin minaresinde yakalandı. Siyasetten uzaklaşıp daha mütevazı bir hayat sürdürmek, dine yönelmek hacca gitmek istediğini söylese de Emir Keyhüsrev Huttelani'nin kardeşini öldürmesinden dolayı kısas (Yezdi, 2013, s.97) uygulanarak öldürüldü.

Emir Timur, bu duruma üzülmüş ve duygulanmıştı. Emir Hüseyin'in haremindedir bulunan Kazan Sultan Han'ın kızı Saray Mülk Hatun ile izdivaç yaptı. Böylelikle Cengiz Han'ın soyundan bir kızla evlenmesinden dolayı Emir Timur'a Han damadı anlamına gelen Han-ı Küregan unvanı verilmişti. Ayrıca Timur, Ulus Aga, Sulduz, İslam Aga bt. Yasavuri ile de evlendi. Timur daha sonra Belh kalesini yıktırması ve Ceyhun Nehri'nin üzerinden bir köprü yaptırarak Keş'ten geçerek Semerkant'a gelmişti. Emir Hüseyin'in ölümü ile Maveräünnehir'in tek sahibi haline gelse de bu her şeyin tamam olduğu anlamına gelmiyordu. Turan soyundan olan halkını diğer milletlere hâkim kılmak için savaşmaya devam edecekti. Önce Kabul Şah öldürülüyor ve Moğol soyundan olan Suyurgatmış'ı han ilan ederek Moğolların adına fetihlerini gerçekleştiriyor görünecekti. Beylere ise kendine soyağacı düzenleterek Cengiz Han'ın kanından geldiğini ispata çalışıyordu. Emir Timur 1370 yılında Semerkant merkezli Türk ve Müslüman bir devlet kurdu.

Emir Timur'un İlk Faaliyetleri

Bu dönemde Moğol hâkimiyeti yerini Türk hâkimiyetine, Cengiz İmparatorluğu yerini Timur İmparatorluğu'na bırakmıştı. Suyurgatmış, Han olarak 1370'ten 1388 yılına kadar tahta oturmuş görülmektedir. O ölünce yerine oğlu Mahmut Han'ı tahta oturtmuş ve 1402 yılına kadar o hükümdar olarak tahta oturacaktır. Fakat bu hanlar mahkûm gibi muamele görmüşlerdir.

Yasalar ve hukuken ise pek bir şey değişmiş sayılmazdı fakat Emir Timur sofuluk yönü ağır basan, din adamlarını, âlim ve ilim adamlarına sevgi ve saygı göstermişti, fethettiği yerlerdeki âlimleri Semerkant'a göndererek orasını bir bilim merkezi haline getiren bir liderdi. Fetihlerini yavaş yavaş, planlı, projeli ve zamanında yapmasını bilen, sefer düzenleyeceği devletin içyapısını iyice tetkik ettikten sonra sefere çıkan bir devlet adamıydı. Bazı tarih yazıcılarına göre bu Demir Adam'ın yüzü hiç gülmez ve az konuşan biri olmasının yanında acımasız olduğu yönüyle Cengiz Han'a benzetilmekteydi.

Türkistan coğrafyasındaki ve Maveräünnehir bölgesindeki Türk topluluklarında bir anarşi ortamı vardı, bunu Cengiz kanunlarıyla disipline sokarak nizamlı milletler haline getirmişlerdir. Emir Timur'un ordusunda ücretli askerin çok olması, fetihlerinde çok fazla yağma ve yıkma olaylarının yaşanmasına sebep olacaktı. Timur'un seferlerinde coğrafi bir sıralama yoktur, düşman nereden saldırırsa ona göre sefer düzenlemiş diyebiliriz. Ayrıca dağlık ve dik yamaçlı bölgelere birden fazla sefer yapmasındaki sebep ise ordusuyla gittiğinde karşıdaki gücün dağlara saklanıp gidince tekrar dönmelerinden kaynaklanıyordu.

Emir Timur, Çağatay coğrafyasına egemen olmak ve sonradan ortaya çıkan hanedanlıkları cezalandırmak, İpek Yolu üzerindeki ülke ve toplulukları ele geçirip Cihan Hâkimiyeti anlayışı doğrultusunda seferler yapmıştı. Çağataylara “Damad”, Müslümanlara “Emir”, Türklere de “Bey” olan Emir Timur, Cihanşümül hâkimiyet anlayışını (Yoska, 2019, s.98) hayata geçirmek için savaşıyordu.

Timur, bozkır ve şehir kültürünün göbeğinde bulunan, kıtaları birleştirici bir konumda olan Harezmi bölgesine seferler düzenlemişti. Seferlerin yılları 1372, 1373, 1376, 1379 ve 1388'dir (Yoska, 2019, s.98). Harezmi bölgesi, Ceyhun ırmağının iki tarafında uzanan deltanın adıdır. Oldukça verimli olan Harezmi bölgesi stratejik olarak çok önemli noktada bulunmaktaydı. Çin dışında İpek Yolu'na hâkim olmak isteyen Timur ilk olarak Harezmi'e sefer yapmıştır. Hem istenilen tarım ve ticaret amaçlarına da uygun bir bölge olan Harezmi, Maveraünnehir ile Deşt-i Kıpçak arasında ticari olarak bağlantı noktasıydı.

Göstermelik Han olan Suyurgatmış adına devleti idare eden Emir Timur, ilk olarak elçisi Elfe Tavaçı'yı Hüseyin Sufi'ye göndermişti (Yezdi, 2013, s.104). Eğer dost kalmak istiyorlarsa Çağatay Ulusu'na ait olan Doğu Harezmi'yi iade etmelerini ve ayrıca beş yıllık biriken Kat ve Hive'nin vergilerini istedi. Hüseyin Sufi, bunu reddetmiş ve sulh için gelen Mevlana Celaleddin Keşi hapse arttırmıştı. Bunun üzerine 1372'de hareket eden Emir Timur'un ordusu ilk olarak Kât şehrini almış ve Kongrat ailesinin önde gelenleri öldürmüştür. Hive'ye yürümüş ve düşmana ağır darbe vurmuştu. Hüseyin Sufi yaptığından büyük pişmanlık hissetmiş ve canına kıymıştı. Yerine geçen kardeşi Yusuf Sufi itaat etmiş ve yeğeni Süyün Beg Hanım (Hanzade)'yi Emir Timur'un oğlu olan Cihangir Mirza'ya vereceğini söylemişti. Fakat, çeyizi hazır değil diyerek düğünü sonraya erteletmiştir.

Timur, Semerkant'a dönünce, Yusuf Sufi, kışkırtmalar neticesinde Kat şehrini vermektен ve Hanzade'yi gelin göndermekten vazgeçmişti. Bunun üzerine Timur, 1373 yılında tekrar ordu gönderdi. Korkan Yusuf Sufi, 50 katır yükü mal-ı aman miktarı karşılığında affedilmiş, Süyün Beg Hanım'ı da göndermeye razı olmuştur. Bir yıl sonra da akıl almayacak derecede çok çeyiz ile birlikte gelin oldu. Emir Timur, böylelikle kendinden sonra oğlunu da Çağatay soyuna damat etmişti. 1376 yılında üçüncü kez sefere çıkan Emir Timur, Yusuf Sufi'nin itaatsizliğini ortadan kaldırmak isteyecekti. Ülkesinde çıkan isyan neticesinde seferi yarıda bırakıp geri döndü. Celayirliler ve Kıpçakların dersini verip isyanı sonlandırdıktan sonra dördüncü kez Harezmi'e sefere çıktı (1376). Çağatay Hanlığının doğu tarafındaki topraklarda bulunan güçleri ortadan kaldırdı. Yusuf Sufi Buhara ve Hazar'ın ötesindeki Türkmenler'in köylerini yağmalatmıştı. Emir Timur'un sebebini öğrenmek için gönderdiği Elçi Emir Celaveti'de hapse atılmıştı.

Burada Toktamış'ın Kongratlar üzerinde etkisini görüyoruz ve Emir Timur'a karşı kışkırtmalardan söz edebiliriz. Bunun üzerine beşinci ve son kez Harezmi'e sefere çıkmıştır (1379). Ürgenç kalesini kuşatmış, Yusuf Sufi'nin düello teklifini kabul etmiş fakat Emir Timur'la cenk etmektен korkup hastalanmış veya zehirlenerek ölmüştü. Yerine geçen Süleyman Sufi ile anlaşma sağlanmış ve Ürgenç kalesini teslim almışlardı. Emir Timur kaleyi yerle bir ettirmiş ve içinde bulunan tüm ahaliyi Semerkant'a göç ettirerek şehrin yerine de arpa ektirmiştir.

Altın Ordu ile Münasebetleri

Harezmi, Sosyo-kültürel yapısı, konumunun önemi ve coğrafi özellikleri bakımından Altın Ordu hanlığı ile Timurlular arasında sürekli bir nüfuz oluşturmaya çalıştıkları bölge olmuştur (Yoska, 2019, s.106). Timur, Harezmi bölgesini Toktamış'ın etkisi altından çıkartıp, Yusuf Sufi'ye de ders verme amacıyla sefere çıkmıştı.

Peki, ne olmuştu da Toktamış, Timur'a ait topraklara saldırmıştı. Onu her seferinde destekleyen ve Altın Ordu'ya Han olmasına en büyük destek olan adama bunu yapmıştı. Bu durumu daha iyi anlamak için, Altın Ordu'nun tarihi süreçteki yerini, gelinen süreçte neler olduğunu bir inceleyelim. Daha sonra Timur'la münasebetlerine değinelim.

Altın Ordu Devleti, Cengiz Han'ın oğlu Cuci'nin yönetimine bırakılmış, kimi Cuci Ulusu kimisi Gök Ordu kimisi de Tatar diye nitelendirildiği, nihayetinde Altın Ordu Devleti'ydi (Tektaş, 2013, s.361). Altın Ordu Harezmi, Kafkasya ve İrtiş'in Batı bölgelerinde kurulup büyümüşü. Zamanla gelişen ve güçlü bir Moğol devleti olan Altın Ordu'nun; nüfusunun, yöneticilerinin ve ordusunun büyük bir bölümü Türklerden oluşmaktaydı. O yüzden Türk-Moğol devleti de denmektedir. Berke Han zamanında ise devlet hızlı bir İslamlaşma sürecine girmişti. Sırf bu yüzden Berke Han Hıristiyan olan hanedan üyeleri ile ters düşmüş, hatta kiliseleri yıktığı bile söylenmişti (Tektaş, 2013, s.286). Yine Berke Han döneminden Toktamış dönemine kadar göreceğimiz üzere Kıpçak hanları Azerbaycan toprakları üzerinde hak iddia etmişlerdir. Altın Ordu devleti, Timur'un doğduğu zamanlarda en kudretli, en parlak yani altın çağını yaşıyordu, diyebiliriz (Lamb, 2009, s.145).

Canibek zamanında ekonomik hayat zora girmiş sonrasında vuku bulan veba salgımında halkın üçte biri vefat etmişti (Tektaş, 2013, s.314). XIV. yüzyılın ortalarından sonra da dünya siyasetinde gerilemeleri başlayıp hem dünyada hem bölgede hâkimiyetlerini kaybetmeye başlamışlardı. Devlette iktidar olabilmek için kavgalar başlamış, cinayetler yaşanmıştı. Bu süreçte devlete başkaldıranlar, vergilerini ödemeyenler olmuş, bölgesel yönetimler oluşmaya başlamıştı. Bu durumdan en çok yararlanmak isteyenler Rus Knezlikleri olsa da bu dönem için başları ezilmişti.

Sene 1379'lara gelinmişti fakat Altın Ordu'da taht için mücadeleler devam ediyordu. Urus Han devletin siyasi işlerine karışarak yönetimi ele geçirmek için karar aldı ama Mangışlak valisi olan Tuy Hoca Oğlan yani Toktamış'ın babası bu duruma şiddetle karşı çıktı. Bu itirazı fayda etmediği gibi canından oldu. Kırım hanı Toktamış ile Urus Han mücadele ettiler. Toktamış yenilerek, babası gibi öldürülmekten korktu ve kaçtı. Timur'dan kendisini himaye etmesini ve korumasını diledi (Nur, 1994, s.422).

Timur, Kaçkar dolaylarındaydı ki Toktamış Oğlan'ın Urus Han'dan kaçarak kendi ülkesine sığındığı haberini aldı. Onu karşılamak için ise Emir Tuman Timur Özbek'i gönderdi (Alan Akbıyık, 2003, s.121) ve ikramda kusur edilmemesini emretti (Tektaş, 2013, s.323). Timur bu habere sevinmişti çünkü Gök Ordu'nun içişlerine nüfuz etmek istiyordu. Vasal bulundurmak ve Deşt-i Kıpçak bölgesine hâkim olmanın bir adımı olarak görmüştü. Bu onun için bir fırsattı (Kabadayı, 1966, s.2). Toktamış'ı Semerkant'a ulaştırdılar. Timur, onu çok iyi karşıladı, adına ziyafetler verdi, şölenler düzenledi, hediyeler (Şami, 1987, s.89) vererek hoş tuttu. Otrar ile Savran'ı ona verdi (Lamb, 2009, s.147). Yalnız buralar Urus Han'a aitti ve savaşarak alması gerekiyordu.

Urus Han, Volga taraflarında sefere çıkmıştı, bunu fırsat bilerek Toktamış, Timur'un emrine verdiği orduyla Altın Ordu'nun Sağnak şehrine hareket etti (1375). Karşısında Urus Han'ın oğlu Kutluk Boğa vardı. Savaşın ilk zamanlarında Kutluk Boğa öldürüldü fakat askerler buna çok kızıp daha kuvvetli saldırdılar. Neticede Toktamış mağlup olarak döndü ve yine Timur'a sığındı (Şami, 1987, s.89). Timur, hiçbir şey demedi, eskisinden daha çok muhabbetle ona sahip çıktı ve ihtiyacı olan her şeyi karşıladı. Toktamış bu sefer Kutluk Boğa'nın kardeşi Tok Takı'ya karşı savaştı. Birçok beyin ve emirin ittifakıyla karşılaşan Toktamış bozguna uğradı ve Sır-derya istikametine kaçarken elinden yaralandı ve cins bir atın üstünde zorlukla yüzerek nehirden karşı tarafa geçmiş ormana sığınarak kurtulmuştu (Yezdi, 2013, s.118). Timur yine hiçbir şey söylemedi ve güzel sözlerle onu telkin etti. İkramlarda bulundu yine Urus Handan kaçan Mangut kabilesinden İdigü de Emir Timur'a sığınmıştı.

Urus Han, bir elçi göndererek; Toktamış'ın oğlunu öldürdüğünü ve onu teslim etmesini yoksa savaşa hazırlıklı olmasını bildirdi. Emir Timur ise; kendine sığınan birini vermeyeceğini ve savaşa hazır olduğunu söyledi (Lamb, 2009, s.147). Timur, Urus Han'ın elçileri Tovlu Can ve Köpek Mangut'u yolladı, sonrasında ordusunu topladı. Semerkant'ın korunması görevini Emir Cakü'ye bırakıp ordusuyla birlikte Otrar'a vardı. Urus Han'da Suğdak'a konakladı. Havanın soğuması ile birlikte 3 ay bekleyen ordular tekrar memleketlerine döndüler. Daha sonrasında Urus Han'ın öldüğü haberi geldi.

Yerine oğlu Tok Takı tahta oturmuştu ki; kısa bir süre sonra oda öldü. Şimdi tahta Timur Melik Oğlan geçti. Toktamış ile aralarında yine bir muharebe yaşandıysa da Toktamış kaybetti. Timur yine de Toktamış'ı Ak Ordu tahtına oturtmaya kararlıydı. Timur Melik zevkine, sefasına düşkün, iradesi güçsüz bir devlet adamıydı (Şami, 1987, s.92). Ak Ordu'nun içinde Toktamış'ın taraftarı çoğalmaya başlamıştı. Timur bunu biliyordu ve dördüncü kez gönderdi. Toktamış bu sefer Timur Melik'i yenmişti ve kendisini Altın Ordu hanı ilan etti. Babasının öcünü de almış oluyordu. Toktamış bunun üzerine Sağnak'ta 1378, 1379, 1381, 1382 ve 1383 yıllarında darphanelerde kendi adına paralar bastırıldı (Yakubovskiy, 1976, s.215). O yıl devletin tanzim işleriyle, idari işler ile uğraştı. Beylerle ve emirlerle münasebetler kurdu. Böylelikle kalabalık bir orduya kavuşmuştu. Volga'nın sol kıyısındaki şehirleri zorlanmadan aldı fakat Altın Ordu'nun tamamını ele geçirememişti. Cengiz soyundan gelen, güçlü komutanlardan Mamay vardı. Deşt-i Kıpçak'ın Batı tarafına hâkimdi. Kırım dolaylarında yaşayan Kıtay Mamay Mirza 1370 yılında Ruslara yenilmişti. Ordusunun yarısı yok olmuş ve ağlayan komutan olmuştu (Tektaş, 2013, s.326). Tam da büyük bir ordu toplamış ve bu yenilginin öcünü almak için sefer hazırlığı yapıyordu ki Doğu Deşti Kıpçak'la yetinmeyen ve Altın Ordu'nun eski haline kavuşmasını isteyen Toktamış, ordusuyla saldırdı. 1380 yılında Kulikova Ovası'nda Toktamış mağlup etti. Mamay ise tekrar bir ordu toplamaya koyuldu fakat ikinci kez Toktamış'a Kalka Irmağı yakınlarında yenildi. Kefe hâkimleri ile münasebete girdi. Kabul edip hediyeler verdiler ve birkaç gün sonra da öldürdüler.

Toktamış Moskova'yı kuşattı, baktı alamayacak, cüzi bir miktar vergi ödemeleri karşılığında gideceğini söyledi. Bunun üzerine şehrin kapıları açıldı ve Toktamış'ın ordusu şehri yağma etti, devlet hazinesine el kondu, birçok kişiyi öldürdü. Böylelikle bunu duyan diğer knezlikler de korkarak bağlılığını bildirdiler. Rus knezliklerini de dize getiren Toktamış'ın önünde büyük bir engel kalmamıştı. Altın Ordu'nun tamamına hâkim olmuştu. Yalnız bu birliğin oluşmasına engel tek yer Harezmi bölgesi idi ve buna engel Emir Timur vardı.

Hiç kuşku yoktur ki Toktamış'ın başarılı olmasındaki en büyük katkı Timur'un verdiği desteklerdi. Fakat şimdi koşullar değişmişti ve Toktamış güçlenmiş, güçlü bir devletin hükümdarı olmuştu. Sahibi olduğu devleti, eski gücünün yanında eski topraklarına da kavuşturmak istiyordu.

Emir Timur İran'ın fetih işleri ile uğraşıyordu. Bir taraftan da Harezmi'e seferler düzenliyordu ama önceliği orası değildi. Toktamış Harezmi emirleri ile iş tutuyor, "babası gibi destekleyen" Emir Timur'a rakip oluyordu. Toktamış Han, Harezmi de kendi adına para darp ettiriyordu. Timur'un ise hedefi büyüktü ve Toktamış da olacağını ileri

zamana bırakıyordu. Ama 1383’de Harezmi’ye beşinci seferinde Kongratlara darbe indirdiği gibi Toktamış’ın Yusuf Sufi gibi işbirlikçilerini de saf dışı bırakmış oldu.

Toktamış Han’ın bir sonraki hedefi ise Azerbaycan toprakları idi. Canibek Han zamanında ele geçirilen bu topraklar, Berdi Bek Han zamanında yine İlhanlı soyundan olan Cezayirli, Azerbaycan’a hükmetmişlerdi. Fakat daha sonra ellerinden çıkmıştı. Şimdi oralar Timur’un nazarındaydı. 1384’te Sultaniye’ye geldi, şehri ve şehrin kalesini ele geçirdi. Buraların kontrolünü kendi adamı Sanı Adil’e bırakarak Semerkant’a döndü.

Toktamış, Şirvan’dan geçerek Tebriz’i kuşatmıştı. Şehri alamayınca bir hafta dayanan şehri çokça bir miktar vergi karşılığında kuşatmayı kaldıracağını söylemişti. Canını korumak isteyen halk 2,5 milyon altın toplayıp teslim etmiş fakat Toktamış sözünde durmamıştı. (Tektaş, 2013, s.331). Ordu şehre girip, yakıp yıkmış, mal mülk, kıymetli eşya ne varsa yağmalamış ve şehri harabeye çevirerek insanları öldürmüşlerdi (Alan Akbıyık, 2003, s.125).

Buna çok üzülen Timur, kardeşi veya oğlu gibi görüp desteklediği Toktamış ile artık karşı karşıya gelmesi gerekiyordu. Emir Timur bu ara Nahçıvan’ı geçerek Gürcistan’a girmiş, Kars’ı almıştı. Tiflis’e girmiş ve Kral V. Bagrat Müslüman oldum deyince serbest bırakarak Aşağı Küre’ye çekilmişti. Tarih boyunca bakıldığında Harezmi ve Azerbaycan coğrafyası her zaman devletlerin mücadele alanı olmuştu. Toktamış’ın yaptığı Zafernâmeler’de ihanet olarak ele alınmıştı. Toktamış, Han soyundan geliyordu o yüzden Timur’dan üstün sayıyordu ve bazı emirlerin galeyana getirmesi ile Timur’a karşı gelecek Deşt-i Kıpçak, Azerbaycan ve Harezmi bölgelerinin tamamına hâkim olarak bu coğrafyaların jeopolitik öneminden faydalanmak isteyecekti. Toktamış’ın emir’ül -ümerasından olan Edigü’de kaçmış ve Emir Timur’a sığınmıştı. Deşt-i Kıpçak’ta kalelerin ve askeri gücün Timur’a karşı koyamayacağını, buradaki bolluktan bahsederek Timur’u yönlendiriyordu (Alan Akbıyık, 2003, s.124).

İlk Karşılaşma

Çok geçmeden Timur Azerbaycan’a hareket etti. Toktamış ise Memlûk sultanına elçiler göndererek Timur’un İran’da güçlenmesine karşılık olarak Mısır’la ittifak yapmak istiyordu. Timur gelip Karabağ’a yerleşti. Toktamış’ın Derbent’i geçip Samur suyu taraflarında olduğunu haber alınca; Osman Abbas’ı, Ali Bahadır ve İgü Timur’un birliklerini yolladı fakat savaşa girmemelerini tembihledi. Arkalarından oğlu olan Miranşah’ı yolladı. Timur birlikleri karşılarında orduyu görünce geri çekilmeye başladılar. Kaçıyor sanan Toktamış birlikleri takip etti ve ok yağmuruna tuttular (Tektaş, 2013, s.332).

Geriden gelen Miranşah’ın ordusuyla karşılaştı ve çarpışmaya başladılar. Toktamış’ın ordusu geri çekilmeye başladı. Birçok asker öldü ve birçoğu esir edildi. Timur bunlara dokunmayıp affetti ve Toktamış’ın sağlığını sordu. Onun da aralarında baba-oğul hukukunun olduğunu, aradaki birkaç fitneciye aldırış edilmemesi gerektiğini, bunun yüzünden birçok insanın canının yanmaması gerektiğini; aksi takdirde, Allah’ın lanetleyeceğini söyledi (Şami, 1987, s.123) ve bu tutsak askerleri hediyelerle yolladı. Toktamış ile yapacağı mücadeleyi ileri bir tarihe bırakmıştı. Toktamış da ani bir hareketle doğuya yöneldi.

Daha sonra ise Tatar ve Moğollar, Toktamış Han’ı çeşitli sözler ile Timur’a karşı doldurdular ve büyük bir ordu toplamasını sağladılar. Daha sonra Turan ülkesi ve Türkistan bölgesine saldırı gerçekleştiren Toktamış’ın ordusu birçok yeri yağma etti. Timur’un batıdaki hudut kalesi olan Sabran’ı kuşattıysa da alamadı (1387-1388). Endican’dan hareket edip gelen Emir Timur’un oğlu Ömer Şeyh’le yapılan mücadeleyi Otrar’da kazandı. Daha sonra Buhara’ya yöneldi, burayı da alamadı. Fakat çetin mücadeleler yaşandı. Toktamış Han, Harezmi bölgesinde Kongratlar’ı isyana teşvik etmiş ve meyvesini almıştı. Kongratların lideri Yusuf Sufi ile Timur’un münasebetlerini daha önce de Timur’un ilk faaliyetlerinde değindiğimiz gibi neticelenmişti, Ürgenç zaptedilmiş ve şehrin yerine arpa ekilmişti (Yakubovskiy, 1976, s.227).

Timur’un Altın Ordu Seferi ve Kunduzca Savaşı

Hazırlıklarını tamamlayan Toktamış, 1388 yılı sonlarında içerisinde Türk, Moğol haricinde Rus, Bulgar, Çerkez, Alanlar, Moşkalar, Başkurtlar, Kırım, Kefe ve Azak ahalisinden oluşan orduyla (Yezdi, 2013, s.172) sefere çıktı. Bir kısmı Savran’ı bir kısmı da Zernuk kalesini kuşattı. Semerkant’ta bulunan Timur haber alır almaz ordu toplamaya başladı. Andican’daki oğlu Ömer Şeyh’e ve Herat’ta bulunan diğer oğlu Miranşah’a, belirlenen yerde buluşmak için haber gönderdi. Kendisi Semerkant ve Keş bölgesinden 30.000 civarında askerle harekete geçmiş, İdigü’yü de öncü olarak göndermişti. Bir taraftan da soğuklar bastırmış kış gelmişti. Timur, Gök Ordu kuvvetlerini meydan muharebesine çekip yok etmek istiyordu. Hazırlıklara devam ettiyseler de 1389 baharında Toktamış’ın üzerine yürümüş o ise İdil tarafına çekilmişti.

Timur’un 1390-1391 kışı başlarında Toktamış’a karşı seferi başlamıştı (Verdiyev, 2019, s.80). Semerkant’tan Taşkent’e oradan da Hocend’e geldi. Büyük bir ordu toplamıştı ve Otrar istikametine giderken 1391’in Ocak ayında Toktamış’ın elçileri geldi (Şami, 1987, s.142). Emir Timur’a çeşitli hediyeler sundular, ayrıca bir şahin ve 9 tane cins

at vardı. Mektubunda; Timur'un kendisine yaptığı lütufları, iyilikleri hiç unutmadığını, yaptığı davranışlardan pişmanlık duyduğunu, ona bundan sonra sadık kalacağını vaat etti. Timur ise yaptığı davranışlardan dolayı onu suçlamış, ona yaptığı yardımları hatırlatmış, güçlenip Han olunca ihanet ettiğini, Fars ve İran üzerine seferdeyken sırtından vurduğunu hatırlattı (Yezdi, 2013, s.185). Bu yaptığının diploması hilesi olduğunu söyleyerek; sözlerinde doğru ise Ali Bek'i göndermesini söyledi. Fakat buna imkân yoktu. Timur, Toktamış'ın ordusunun yerini bulmaya çalışıyordu. Bir taraftan da ordunun yiyecek sıkıntısı baş gösterdi. Toktamış sürekli kuzeye çekiliyordu, böyle devam etse Timur'un ordusu daha savaşmadan dağılabilirdi. Timur takibe devam etti ve Yayık civarında çarpışmalar başladı. Ömer Şeyh'in birlikleriyle mücadeleler başladı. Daha sonra Samar Nehri ve Kunduzca Nehri istikametinde ordular tam anlamıyla karşılaştı. Çarpışmalar çok şiddetliydi. 3 gün süren savaş sonunda Toktamış'ın ordusu yenildi, askerleri kılıçtan geçirildi. Toktamış kaçmış ve canını kurtarmıştı. Timur takip etmemiş Tatarların bölgelerini yağma ettirmişti. Timurlular bu savaşta çok fazla ganimet elde ettiler. Ayrıca kız ve erkek olarak beş binden fazla köle alınmıştı. Piyadeler onla yirmi arasında, süvariler ise yüze yakın at almışlardı (Şami, 1987, s.153). Deşt-i Kıpçak'a bu seferi yaklaşık on bir ay sürmüş ve zaferle sonuçlanmıştı. Timurlular, Sabran'dan hareket etmiş, Otrar'a gelmiş, oradan da Semerkant'a ulaşmıştı (Verdiyev, 2019, s.87).

Savaşın Sonucunda Yaşanan Gelişmeler

1391 yılında Kunduzca Savaşı'nda ağır yara alan Altın Ordu Devleti, beklenenin aksine hâlâ güçlüydü. Deşt-i Kıpçak'ta hâkim güç Toktamış Han'dı. Könce Oğlan, Timur Kutluğ ve İdigü gelerek Timur'a bağlılıklarını bildirdiler. Daha sonra ise gelip ferman istediler ki; Altın Ordu'da yurtlarına dönüp halkları toplayarak Timur'a getirme sözü verdilerse de vefa göstermediler. Timur Kutluğ Oğlan toplayarak düzeni kurmuş fakat daha sonra han olma sevdasına kapılmıştı. Könce Oğlan Timur'un huzuruna gelmiş daha sonra gelişen olaylar neticesinde tekrar gitmişti (Şami, 1987, ss.152-153). Timur'un bunlara izin vermesinin sebebi ise; Altın Ordu'da karışıklık çıkartacakları ihtimalidir. Timur'un I. Deşt-i Kıpçak seferiyle, Toktamış Han'ın devletine ağır darbe vurulmuştu ve iki parçaya ayrılması için büyük çaba göstermişti. Toktamış'ın büyük güç kaybettiğini ve büyük bir iç karışıklık çıkacağını düşünülmekteydi. Fakat Timur Kutluğ Oğlan, Kayrıçak Oğlan, Könce Oğlan ve Edige gibi liderler bölgede etkin olmaya başlasalar da Toktamış'ın gücünden çekiniyorlardı. Toktamış Han hâlâ etkiliydi ve güçlü bir nüfuza sahipti (Verdiyev, 2019, s.94).

Timur, Kafkasya ve İran dolaylarında bulunduğu sıralarda, Toktamış Azerbaycan'da kuvvet toplayarak, güçlenip çarpışmaya hazırlanıyordu. 1394 ve 1395 yıllarında tüm ordusuyla Mısır'ın Sultanı Berkuk'la sağlam dostluklar kurarak anlaşmaya çalışıyordu. Timur'un iki devlet içinde tehlike oluşturduğunu söylüyordu. Hülagü Han gibi bir lidere mukavemet eden bir devleti yanına çekmenin iyi olacağını düşünüyordu (Kabadayı, 1966, s.38).

Yeni bir hazırlığa koyulan Toktamış, Moskova'yı yanında tutmak istemişti. Moskova Knezi I. Vasili'ye Nijniy-Novgorod Knezliği'nin tamamını daha sonra ise ayrıca Gorodets-Mişerskiy ve Tarusu'yu da hediye etmişti (Verdiyev, 2019, s.95). Toktamış'a söz verdi, ki onu han olarak tanıyacaktı (Alan Akbıyık, 2003, s.135).

Timur, Altın Ordu ile ittifakından dolayı Memlükleri tehdit ediyordu. Bunun üzerine de Toktamış daha yakınında bulunan Litvanya krallığı ile ittifak kurdu. Timur'a karşı savaşmak için Polonya-Litvanya kralı Yagaylo ile sıkı ilişkiler kurmuştu (Verdiyev, 2019, s. 97).

Toktamış'ın Cuci Ulusu'nu tekrar eski durumuna getirerek, güçlü bir devlet haline getirmesi, Timur'un yayılmacı politikası ile çakışıyordu. Osmanlı Devleti'nin dolayısıyla Yıldırım Bayezid'in de Timur karşıtı politikası, Altın Ordu ile Osmanlı Devleti'ni yakınlaştırmıştı.

Emir Timur'un Suriye ve Anadolu coğrafyasında yayılmacı politika izlemesi buradaki devletleri de ittifak yapmaya mecbur bırakmıştı. 1393-1394 yıllarında Toktamış Han ve Kadı Burhaneddin, Yıldırım Bayezid'i, Memlük Sultanı Berkuk'u Emir Timur konusunda uyarmışlardı. Sonuçta siyasi çekişmelerden vazgeçerek bir ittifak oluşturdular. Daha öncesinde Timur'un elçisini katleden Kadı Burhaneddin şimdi de Timur'un bu ittifaktan çekilme isteğini reddetmişti. Bunun üzerine Sivas'a hareket eden Emir Timur, Doğu Anadolu'da ki Erciş ve Mecinkerd kalelerini almıştı ve Sivas'a yürüyecekti. Timur, adı geçen bu dörtlü ittifak karşısında Erzurum'dan geri çekildi. Suriye ve Anadolu'ya hareket edecekken Toktamış'ın kendisine karşı askeri hareketlilik içinde olduğunu öğrendi. Bunun üzerine Timur II. Deşt-i Kıpçak seferi için hazırlıklar yaptı. Dörtlü ittifaka baktığımızda ise; sonuç olarak kâğıt üstünde kaldığı anlaşılıyordu.

Terek Savaşı Öncesi Diplomatik Temaslar

Timur ise Toktamış'ı tamamen silmek için kengeşini topladı. Derbent ve Şirvan taraflarından Azerbaycan'a asker göndererek burada karışıklık çıkardığını söylüyordu. Deşt-i Kıpçak'taki milletlere haber yolladı ve kim kendine katılırsa yüceleceğini, savaşır ise de yıkılıp yok olacağını söylüyordu (Yağlı, 2016, s.192).

1394 yılında Timur, Şeki'ye gelmiş, Toktamış ise Derbent'i geçmişti. Bunu haber alan Timur o tarafa yöneldi fakat Toktamış askeri mücadeleye girişmeden geri çekildi. Devamında Emir Timur kışı burada geçirmek için Mahmutabad'a geldi ve orada kışı geçirdi. Baharda çok alim ve tecrübe sahibi, akıllı bir şahıs olan Şemseddin Elmaliki'yi Toktamış'a elçi gönderdi (Şami, 1987, s.192). Şemseddin, Derbent'i geçti ve mektubu Toktamış Han'a sundu. Tatlı, yumuşak ve övgü dolu sözlerle gönlünü aldı. Barışa ikna etmişti fakat Toktamış'ın beyleri pek akıllı insanlar değillerdi. Telkinleriyle Toktamış'ı caydırdılar ve "hayır" cevabı verdiler. Cevabı alan Timur çok sinirlenmişti. Ordusunu teftiş ederek savaşa hazır hale getiriyordu ki ordu Elburuz Dağı'ndan Hazar denizine kadar uzanmakta olan büyük bir orduydü (Verdiyev, 2019, s.105).

Timur, yol üzerinde yaşayan ve bir Moğol kavmi olan Kaytak isimli bir kavmi askerlerine yağma ettirdi. Toktamış, Ortak adında bir elçi gönderdi. Elçi, karşısındaki ordunun büyüklüğünü görünce geri dönmüş ve Toktamış'a haber vermişti. Şaşırarak Toktamış, Kazançı Bahadır'ı çok sayıda askerle öncü birlik olarak Timur'un üzerine yolladı. Giden Kazançı birlikleri Torki denen yere karargâh kurdu. Bunu duyan Timur, Koysu nehri kıyılarına konuşlandı ve ani bir baskın yaparak Toktamış'ın bu önce birliklerinin çoğunu öldürdü. Kazançı canını zor kurtardı (Şami, 1987, s.193).

Timur bundan sonra Sunca nehri kıyısına gelmiş, Toktamış'ta Terek Nehri kıyısına konuşlanmıştı. Bu artık Toktamış'ın kesin savaş istediğinin göstergesiydi ve haber Timur'a ulaşmıştı. 14 Nisan 1395'te ordular iyice birbirlerine yakınlaştılar. Bu savaş yalnız Toktamış Han'ın değil tüm Altın Ordu Devleti'nin de kaderini değiştirecekti (Verdiyev, 2019, s.106).

Terek Savaşı (15 Nisan 1395)

Gecenin bir vaktinde Toktamış Han baskın yaptı. Timur'un ordusu sabit kaldı ve savunma yapmaya devam etti (Yezdi, 2013, s.251). Toktamış'ın askerleri baktılar ki karşısındaki ordu her an hazır bekliyordu. Gafil anlarında yakalayamayacaklarını anlayınca geri çekildiler. Sabah olunca iki ordu karşı karşıya geldi ve çarpışma başladı. Timur ordusunun 1391'de olduğu gibi yine yedi kol düzenine göre konumlandırıldı (Alan Akbıyık, 2003, s.137). Merkez Kuvvetleri Komutanlığı'nı ise Emirzade Mehmet Sultan'a vermişti. Bu sırada bir havadis geldi ki; Könce Oğlan, Davut Sofi, Ödürge ve Berkıyruk Aktav Timur'un sağ kanadına saldırıp kıracaklardı. Bunun üzerine Emir Timur ise; bu tarafa büyük bir ordu gönderdi ve bunu gören Toktamış'ın birlikleri kaçıştı. Az miktarda asker takip etti, geri dönen birlikler birçoğunu öldürdüler (Kabadayı, 1966, s.43) ve bu durumdan cesaretlenerek toplanıp geri saldırdılar. Timur'a çok yaklaşmışlardı, savaş çok çetin devam ediyordu, Timur'un mızrağı ve kılıcı kırılmıştı. Öldürmeye yaklaşmışlardı ki seçme askerleri onu korudu (Neogoe, 2004, s.144). Timur'un emirleri kendi etrafında toplanarak savaştılar. Üstünlük Emir Timur tarafına geçmişti. Bu arada Toktamış'ın ordusunda anlaşmazlık çıktı. Sağ kanattaki komutan emirlerden birine kızdı ve emirin kendisine verilmesini yoksa savaşı terk edeceğini söyledi. Toktamış, savaşa dönmesini, amaca ulaştıklarında emiri vereceğine söz verse de, kabul etmeyerek kabilesini de toplayarak gitti. Bu durum Toktamış'a büyük güç kaybettirmişti.

Timur'u çevreleyen Emir Allahdad Hüseyin, Şeyh Nureddin ve Cakü gibi emirler vefakârca savaşmışlardı. Şehzade Muhammed Sultan birlikleriyle yardıma yetişti ve sağ tarafa yerleşerek Toktamış'ın ordusunun sol kolunu dağıttı. Hacı Seyfettin birlikleri, Toktamış'ın askerleri tarafından çevrilmişti ve büyük darbe yemişti. Timur birlikleri karşı tarafı sürekli ok yağmuruna alıyorlardı. Mirza Rüstem ve Ömer Şeyh'de yardıma gelmişti. Artık Toktamış'ın ordusu dağılmaya ve parçalanmaya başladı. Artık üstünlük her tarafta Emir Timur'a geçti. Artık Toktamış yenilmişti ricatla geri çekilip gitti. Burada yenilmesinin sebebi birçok kişi tarafından emirlerin ihanet etmesi olarak gösterilmiştir (Verdiyev, 2019, s.109).

Terek Savaşı Sonrası Gelişmeler

Timur, Toktamış'ın kaçmasına çok üzülmüştü çünkü zengin kaynaklara sahip topraklarda Toktamış yeni kuvvetler toplayarak tekrar kendine karşı savaşa girişeceğini düşünmekteydi. Toktamış'ı takip etme kararı vermişti ve askerlerden bazılarını seçerek takibe koyuldu. Koray denilen yere gelip mola vermişti. Ağırıklarını bırakan Emir Timur düşmana Oget şehrinde yetişti, çoğunu öldürdü. Şehirde yaşayanları sahil kısmına sürdü (Şami, 1987, s.195). Birçok şehri ve yerleşim yerini yağmalattı. Toktamış kaçmış, yanındakilerle birlikte ormana sığınıp canını kurtarmıştı. Timur bu seferinde de birçok yerleşim yerini almış ve çok fazla ganimet elde etmişti (Grousset, 1980, s.415).

1395'in kışında ise Hacı Tarhan ve Saray Berke'yi almak için sefer düzenledi. Hacı Tarhan güçlü surlara sahipti, fakat şehir ahalişi fazla karşılık göstermeden teslim oldu. Timur öncesinde vergi karşılığında şehir ahalişinin canını koruyacağını vaat etmiş sonra ise şehri yağmalatıp yaktırmıştı. Saray Berke'ye (Ejderhani) yürümüş ve orayı da aldı. Burayı da Timur'un askerleri yağmaladı ve yakıp yıktı (Yakubovskiy, 1976, s.262). Sonrasında Emir Timur, Aza Kalesi'ne gelip, Müslümanları ayırıp, tüm gayrimüslimleri öldürmüştü. Oradan Kuban'a geçip, oradan da Semerkant'a dönmüştü (Kabadayı, 1966, s.48).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Toktamış Han sonrasında ise hep Emir Timur ile anlaşma yoluna gitmiştir. Terek Muharebesi ile Toktamış önemli biri olmaktan çıkmıştı. Bundan sonra Ak Ordu memleketin de emirlerin mücadelesi çokça görülmektedir. Toktamış'ın bir elçisi 1405 yılının Ocak ayında Timur'un yanına gelmiş ve Toktamış Han'ın özür dileklerini iletmişti. Timur ise güçlenen Edige'ye karşı onu destekleme sözü verse de ölümü buna engel olmuştur.

Edige, Toktamış'ı Korkun nehri yakınlarında yakalamayı başarmış ve Toktamış atıyla kaçmayı başarsa da uçurumdan yuvarlanarak ölmüştü. Edige, 200.000 kişilik bir ordu toplamıştı. Demek ki Altın Ordu'da hala güçlü ordular vardı, bu Timur'un buradaki kuvvetleri tamamen yok ettiğini ve Rus Knezlikleri'nin egemenliğine terk edilmemiş olduğunu gösteriyordu. Fakat Altın Ordu'nun tekrar eski güçlü ve tek çatı altında toplanması ihtimali ortadan kalkmıştı. Birçok hanlık ortaya çıkmış ve birçok yönetici kendini han ilan etmişti. O zaman, zaten Ruslar büyük bir tehlike değillerdi. Bu durum çok daha ileri tarihlerde oluşacaktı. Devletin yıkılması sadece askeri alana bağlanamazdı ayrıca sosyal, dini, coğrafi ve ekonomik sebepler de etkili olmuştu. Burada yaşayan emirliklerin hiçbir zaman güçlü bir han istememeleri ve en önemlisi de Cengiz Han'ın yapmaya çalıştığı kabile sisteminden vazgeçerek, merkezi yönetimin güçlü olduğu bir sistemi devam ettirememelerinden dolayı Altın Ordu Devleti yıkılmıştır.

Emir Timur'un bu coğrafyadaki asıl amacı ise her zaman; Moğol üstünlüğünü bitirmek ve Türklük –İslamcılığı ön plana çıkarmaya çalışmak olmuştu. Cengiz Han'ın egemenlik düşüncesinin yerine Timur kendi egemenlik anlayışını tüm bu coğrafyada egemen kılmak istemiştir. O yüzden de her yerde olduğu gibi Deşt-i Kıpçak'ta da bu politika ve düşüncesini hayata geçirmeye çalışmıştır. Devletleri ve şehirleri yok etmek değil, egemenlik anlayışını buralara hâkim kılmak istemiştir.

KAYNAKÇA

Aka, İsmail. Timur ve Devleti, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000).

Alan Akbıyık, Hayrunnisa. Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi, Bilig, Sayı:28, 2003, 119-148

Grousset, Rene. Bozkır İmparatorluğu, Çev: Dr. M. Reşet Uzmen. İstanbul: Ötüken Neşriyat,1980, 386-432.

Kabadayı, Kadir. "Timur Toktamış Mücadelesi", Bitirme Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 1966

Kik, Ayşe. "Zafername-i Temur, Muhammed AliBin Derviş Ali-yi Buhari", (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırma Enstitüsü, 2014)

Lamb, Harolld Albert. Emir Timur, Çev: A. Böke Bozkurt, İstanbul: İlgi Kültür Yayınları, 2009

Neogoe, Manole. Bozkırın üç Atlısı Atıla- Cengiz Han- Timur, Çev: Müstecip Ülküsal, İstanbul: Çatı Kitapları,2004, 128-163.

Nur, Rıza. Türk Tarihi (İstanbul, Teker Yayınları,1994), 421-427.

Şami, Nizamüddin, Zafername, çev: Necati Lugal, (Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987).

Tektaş, Nazım. Tanrının Askerleri 4, (İstanbul: Hayat Yayınları, 2013), 361-388.

Verdiyev, Mahammad. "Altın Orda Devletinde Nasireddin Toktamış Han Dönemi (1379-1397)",Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2019

Yakubovskiy, A.Yu. Altın Ordu Ve Çöküşü, Çev: Hasan Eren, (Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1976).

Yağlı, Ali Rıza. Timur Tüzükatı Bozkırın Töresi (İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2016), 192.

Yezdi, Şerefüddin Ali. Zafername (EmirTimur), (İstanbul, Selenge Yayınları, 2013).

Yoska, Erhan. Emir Timur'un Harezm Seferleri, Cappadocia Journal of History And Social Sciences (CAHIJ), Cilt:3/13, 2019, 98-107.